

Varga Katalin

Az információs műveltség fejlesztése: A könyvtárak szemléletváltása és feladatai a 21. században¹

Az információs műveltség a 21. század tudástársadalmának egyik legfontosabb kulcskompetenciája. Ameddig nem ismerjük fel, hogy a fogalom sokkal többet jelent, mint csupán a digitális írástudást, nem fogja tudni betölteni a valódi feladatát. Az információs társadalom polgárait fel kell fegyverezni a megfelelő készségekkel, hogy le tudják győzni az információs túlterhelést és a manipulációkat. Az információs műveltséggel bíró egyén tudja, hogyan kell tanulni, hogyan szerveződik a tudás, hogyan kell megtalálni, rendezni és hasznosítani az információkat.

A téma nem új, különösen nem a könyvtáros szakma számára. Kelet-Közép-Európa országaiban azonban nem igazán van jelen sem a közoktatásban, sem a felsőoktatásban. Az oktatáspolitikai számára csak a digitális írástudás problematikája ismert, nem akarják felismerni, hogy sokkal átfogóbb és összetettebb kompetenciákra van szükség a 21. századi túléléshez.

Az információs műveltség egy átfogó, úgynevezett „ernyő” terminus, amely magában foglalja a digitális, vizuális és média írástudást, a tudományos és információkezelési készségeket, az információkeresést és -kezelést egyaránt. Összetettsége okán jól modellezhető, grafikai eszközökkel átláthatóbbá, plasztikusabbá tehető a fogalom, megkönnyíthető annak értelmezése, oktatása, illetve fejlesztése.

„Az információs műveltségnek három modelljét szokták megkülönböztetni. A behaviorista modell a megfigyelhető viselkedésen alapul, és sokan kritizálják, mert különálló képességeket mér. A konstruktivista modellek a kritikus gondolkodást, az önálló tanulást hangsúlyozzák, mentális modellekre épülnek és a „tanuljuk meg, hogyan kell tanulni” megközelítéshez kapcsolódnak. A relációs modell a konstruktivista nézőpontot kiegészíti azzal, hogy segíti az információ kritikus használatát előtérbe állító személyes értékek fejlesztését. Segítségével az információs környezetre vonatkozó alapos ismeretek, valamint egy olyan informálódási stílus sajátítható el, amely elősegíti, hogy a tanuló a világgal szabadon lépjen interakcióba.”²

Mondanivalóban és megformálásban egyaránt többféle modellt találunk a nemzetközi szakirodalomban. Ezek a modellek főként a műveltségterülethez tartozó képességeket oktató pedagógusok, felnőttoktatók számára lehetnek érdekesek, de egymás mellé téve őket jól tükrözik az egyes kultúrák sajátosságait is. A magyar modell nem különbözik lényegesen a többitől, hiszen a cél és a megoldandó feladat ugyanaz. A körkörös elrendezés hangsúlyozza az elemek folyamatos egymásra épülését.

¹ A publikáció a TÁMOP-4.2.2.C-11/1/KONV-2012-0005, Jól-lét az információs társadalomban című projekt keretében valósult meg.

² Koltay Tibor: Információs műveltség: fogalmak, mítoszok, kommunikáció. = Iskolakultúra, 2007. 11–12. sz. 122.p.

Az információs műveltség modellje

A modellt alkotó készségek további összetevőkre bonthatók, ezek kiemelt fejlesztése az oktatás minden szintjén és a könyvtárakban is kívánatos.

Az információs igény felismerése	• Önismeret • Problémamegoldó készségek • Intelligencia • Kíváncsiság
Az információ ismerete	• Az információ fogalma • Az információ megjelenési formái • Az információ mennyiségének és minőségének mérése • Az információ jelentősége
Az információforrások ismerete	• Olvasottság, alapműveltség • Médiaismeret, médiaműveltség • Könyvtárhasználati ismeretek • Internethasználat • Web 2.0
Információkeresési készségek	• Lényeglátás, szövegértés • Keresés a szövegben – olvasási készség • Keresés a könyvtárban • Digitális írástudás • Keresés adatbázisokban • Keresés az interneten

	• Boole operátorok, keresőnyelvek használata • Adatszerkezetek ismerete • Keresési stratégiák és taktikák • A keresés eredményének értékelése
--	--

A Pécsi Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézete már 2006 óta az információs műveltség kutatására helyezi a hangsúlyt. Hallgatóink önálló szakirány keretében tanulják az információs műveltség fogalmát, oktatásának módszereit, a kritikai gondolkodás fejlesztésének lehetőségeit, illetve a professzionális információkeresés módszereit. Igen sok szakdolgozat is készült már ebben a témában. Az a célunk, hogy olyan szakembereket képezzünk, akik nem csak rendelkeznek információs műveltséggel, de másokat is hozzá tudnak segíteni ennek a kompetenciának a megszerzéséhez.

Jelenleg a kutatási eredmények integrálása folyik. Célunk egy új információs műveltség modell kidolgozása, valamint azoknak az indikátoroknak a meghatározása, amelyek alkalmasak lehetnek a különböző társadalmi csoportok információs műveltségének mérésére, összehasonlítására. Magyarországnak is szüksége lenne egy biztos stratégiára és követelményrendszerre, amely segíthet a digitális megosztottság felszámolásában.

A könyvtárak meghatározó szerepet játszhatnak ebben a folyamatban, hiszen valamennyi szolgáltatásukkal az információs műveltség fejlesztését hivatottak elősegíteni. Fontos azonban az erőteljes szemléletváltást, amely a könyvtári munka valamennyi területén tudatossá teszi, hogy az ott dolgozók az információs műveltséget szolgálják. És talán még ennél is hangsúlyosabb feladat lenne, hogy maguk a könyvtárosok tisztában legyenek saját információs műveltségükkel, e téren tapasztalható hiányosságaikkal, illetve a fejlődési lehetőségekkel.

A könyvtáros szakma alapvető követelménye a szakmai tudás mellett az átlagosnál nagyobb általános műveltség. Nincs kiábrándítóbb egy műveletlen könyvtárosnál! A műveltség fogalma sokrétű és szerteágazó, nehezen definiálható. A képzés igazán egyetlen úton tudja támogatni a könyvtárosokat a műveltség megszerzésében, ha hozzásegíti őket a műveltséget jelentő információk közötti professzionális eligazodáshoz. Ráadásul van a műveltségek között egy olyan speciális terület, amelyen a könyvtárosoknak mindenkinél előbb kell járniuk. Ez pedig éppen az információs műveltség, vagyis azon kompetenciák összessége, amelyek segítségével valaki a lehető legrövidebb és leghatékonyabb úton tud eljutni az információs igény felismerésétől a megszerzett információk kreatív újratermeléséig. Könnyen gondolhatnánk, hogy ha van valami, amihez egy könyvtáros ért, hát ez az. Éppen ezért a szakirodalom is inkább csak azzal foglalkozik, hogy miben tudja támogatni a könyvtár ennek a kompetenciacsomagnak a megszerzését és fejlesztését, arról kevésbé olvashatunk, hogy magának a könyvtárosnak milyen információs műveltségre van szüksége, és hogy napi munkája során mikor és hogyan tudja hasznosítani ezt a műveltségét.

Minden szakma kidolgozza a saját elvárásait, minősítési rendszerét, teljesítménykövetelményeit. A könyvtári és információs szakemberek számára a LIS Euroguide c. dokumentum tartalmazza az Európai Unióban dolgozó információs szakemberektől elvárható kompetenciákat. „Az Euroguide-ot a témára vonatkozó európai helyzetet jól ismerő

szakemberek állították össze. A munkálatok során meghatározták és összehasonlították a könyvtári és információs szolgáltatásokhoz tartozó foglalkozásokhoz (pl. levéltáros, könyvtáros, információs munkatárs, monitoring szakember stb.) szükséges kompetenciákat és tulajdonságokat. Ez az útmutató tehát széles közönség (pl. könyvtári és információs szolgáltatási szakemberek, alkalmazottak, munkaadók, állásközvetítő ügynökségek, könyvtári és információs szolgáltatási pályára készülő, oktatók) számára készült, és különböző célokra használható: önéletrajz-írás, meglévő munkakör fejlesztése (beosztás, specializáció, pozíció), önértékelés, pedagógiai program összeállítása stb.”³

Rendelkezésünkre áll az indikátorrendszer, amellyel a könyvtáros szakemberek kompetenciái mérhetőek. Fontosnak gondolom azonban, hogy mindezt összehangoljuk azzal az általános követelményrendszerrel, amelyet a közoktatás legalsó szintjétől kezdve a felsőoktatáson át a szakmai kompetenciáig meghatároz az információs műveltség eszméje. Az alábbi összehasonlító táblázat azt mutatja be, hogyan fogalmazódnak meg az információs műveltség alapkövetelményei az oktatás különböző szintjein, illetve az Euroguide útmutatóban. Az egyes elemek egymás mellettisége jól mutatja a párhuzamokat, a fokozatokat, és további következtetésekhez vezet bennünket.

A közoktatásban érvényesíthető követelményeket legátfogóbban az Egyesült Államokban fogalmazták meg.⁴ 9 követelményterületet, ezen belül teljesítményszinteket és indikátorokat határoztak meg, amelyekhez képest megállapítható, hogy a tanuló éppen hol tart az információs műveltség elsajátításában. A felsőoktatásban alkalmazható követelményeket az Amerikai Tudományos Könyvtárak Szövetsége határozta meg.⁵ Itt 5 követelményterület, és területenként három-három követelményszint van.

Mindezekre az alapelvekre építve az IFLA nemrégiben kiadta azokat az indikátorokat, amelyek képzési szintektől függetlenül, mintegy az egész életen át tartó tanuláshoz igazítottan határozzák meg az információs műveltség indikátorait. Ezekhez viszonyítva érdemes megvizsgálnunk az Euroguide-ban lefektetett szakmai indikátorokat.

³ LIS Euroguide. Kompetenciák, tulajdonságok, minősítési szintek. Bp., 2007. Könyvtári Intézet. 6.p. URL: http://www.certidoc.net/fr1/euroguide_hungarian.pdf

⁴ Information power. Building partnerships for learning. Prepared by the American Association of School Librarians and Association for Educational Communications and Technology. Chicago, London. American Library Association, 1998.

⁵ Information literacy and competency standards for higher education. Ed. by Association of College and Research Libraries. American Library Association, 2000. URL: <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/standards.pdf> (2011.02.27.)

Követelmények	Az információs műveltség általános követelményei (IFLA-indikátorok)	Az információs műveltség követelményei a közoktatás számára (AASL-indikátorok)	Az információs műveltség követelményei a felsőoktatás számára (AACR-indikátorok)	A könyvtárosok elvárt kompetenciái (CERTIDOC-indikátorok)
Az információs igény meghatározása	- Felismeri és meghatározza az információsükségletet. - Eldönti, hogy kell-e tennie valamit az információhoz jutás érdekében. - Ki tudja fejezni az információs igényt. - Elkezd a keresési folyamatot.	- Az információs műveltséggel rendelkező, önálló tanulásra képes diák keresi a saját érdeklődésének megfelelő információkat. - Az információs műveltséggel rendelkező, önálló tanulásra képes diák be tudja fogadni az irodalom és más művészeti ágak alkotásait.	Az információs műveltséggel rendelkező hallgató meg tudja határozni és meg tudja fogalmazni a szükséges információ természetét és mértékét.	A könyvtári és információs szakember a felhasználókkal való kapcsolatok különböző formáit arra használja fel, hogy minél jobban megismerje és kövesse a felhasználók igényeit, valamint lehetővé tegye az információ legmegfelelőbb hasznosítását, így fejlesztve a hatékony információ-felhasználást.
Az információ megtalálása	- Azonosítja és értékeli a potenciális információforrásokat. - Keresési stratégiákat alakít ki. - Eljut a kiválasztott információforrásokhoz. - Kiválogatja és letölti a megtalált információkat.	- Az információs műveltséggel rendelkező diák eredményesen és hatékonyan jut hozzá az információkhoz. - Az a diák, aki pozitív tagja a tanulóközösségnek és a társadalomnak, rendelkezik információs műveltséggel és hatékony résztvevője az információ keresésével és előállításával foglalkozó csoportoknak.	Az információs műveltséggel rendelkező hallgató hatékonyan és eredményesen jut hozzá a szükséges információhoz.	- A könyvtári és információs szakember megtalálja, értékeli, kiválasztja és elfogadja az információforrásokat (nyomtatott dokumentumok, weboldalak, intézmények, személyek stb.). - A könyvtári és információs szakember képes azonosítani és leírni egy adott dokumentum tartalmát annak érdekében, hogy indexeléssel és tartalmi összefoglalók készítésével megkönnyítse az információkeresést. - A könyvtári és információs szakember képes az információkeresésre a felhasználók igényeinek megfelelően, gyorsan, és költségkímélő módszerek alkalmazásával, számítógépes vagy
Az információ értékelése	- Elemzi, vizsgálja és kivonatolja az információt. - Általánosítja és értelmezi az információt.	Az információs műveltséggel rendelkező diák kritikusan és hozzáértően értékeli az	Az információs műveltséggel rendelkező hallgató kritikusan értékeli az információkat és azok forrásait, a kiválasztott	

	• Szelektál és szintetizál. • Értékeli a megtalált információ pontosságát és relevanciáját.	információkat. • Az a diák, aki pozitív tagja a tanulóközösségnek és a társadalomnak, rendelkezik információs műveltséggel és felismeri az információ jelentőségét a demokratikus társadalomban.	információkat beépíti saját tudásbázisába és értékrendszerébe.	hagyományos eszközök segítségével. Értékelné tudja a felhasználói kérések teljesítésének minőségét.
Az információ szervezése	• Elrendezi és kategorizálja az információkat. • Csoportosítja és rendszerezi a megtalált információkat. • Meghatározza, hogy melyik a legjobb és leghasznosabb információ.	• Az információs műveltséggel rendelkező, önálló tanulásra képes diák kiválóságra törekszik az információkeresésben és az ismeretek létrehozásában.		• A könyvtári és információs szakember képes megszerezni, strukturálni és menedzselni a rendelkezésre álló készleteket (dokumentumok, gyűjtemények, archívumok, információ, tudás). Képes modellezni, létrehozni és hasznosítani a metaadatokat, és biztosítani a metaadatokhoz való hozzáférést.
Az információ felhasználása	• Képes újszerű módon kommunikálni, bemutatni és használni az információkat. • A megtalált információt alkalmazni tudja. • Saját tudásába integrálja az információkat. • Prezentálni tudja az információs terméket.	• Az információs műveltséggel rendelkező diák pontosan és kreatívan használja az információkat.	• Az információs műveltséggel rendelkező hallgató – egyénileg vagy egy csoport tagjaként – hatékonyan tudja alkalmazni az információt egy meghatározott cél elérésének érdekében.	• A könyvtári és információs szakember az információs forrásokat (dokumentumokat és állományokat, információt, ismereteket) dokumentációs termékek, illetve szolgáltatások segítségével folyamatosan hozzáférhetővé és használhatóvá teszi.
Az információ kommunikálása és etikus felhasználása	• Tisztában van vele, hogy mit jelent az információ etikus felhasználása. • Tiszteletben tartja az információ használatának legális szabályait.	• Az a diák, aki pozitív tagja a tanulóközösségnek és a társadalomnak, rendelkezik információs műveltséggel, és etikusan cselekszik az információval, illetve az	• Az információs műveltséggel rendelkező hallgató ismeri az információ használatát körülvevő gazdasági, jogi és társadalmi problémákat, az információkhoz való	• A könyvtári és információs szakember az információt különböző hordozókon megjelenő dokumentumok alkotásával vagy reprodukálásával, az információs és kommunikációs technológiát összekapcsoló új módszerek és

	• A szerzői jogi szabályok figyelembe vételével hasznosítja az információs termékeket. • Betartja a megfelelő stílusbeli követelményeket.	információs technikával kapcsolatban.	hozzáférést és azok alkalmazását etikusan és jogszerűen végzi.	eszközök használatának optimalizálásával teszi hozzáférhetővé a nyilvánosság számára. • A könyvtári és információs szakember alkalmazza a könyvtári és információs szolgáltatások egyes tevékenységeire vonatkozó jogi, szabályozási és szokásjogi meghatározásokban rögzített elveket és folyamatokat, különös tekintettel a szerzői joggal (copyright, ipari jogtulajdon), a személyiségi jogokkal, a gazdasági verseny törvényeivel, a szerződésekkel, a kölcsönzésekkel és a reprodukciós jogszabályokkal, a szólás szabadságával, a személyi adatok védelmével, a képek közlésének jogi kérdéseivel stb. kapcsolatosakra.
--	--	---------------------------------------	--	---

Az egyes követelmények egymás mellé állítása jól mutatja a könyvtáros szakma egyedi feladatait. Összehasonlítva a közoktatás és a felsőoktatás követelményeivel, itt egy minőségi ugrást tapasztalunk. A könyvtáros ugyanis nem a saját szükségletei, igényei szerint kell hogy bányon az információval, hanem mások szükségleteit, igényeit kell kielégítenie. Arra kell képesnek lennie, hogy felismerje a másik ember információs hiányát, megtalálja a számára szükséges és értékes információkat, és úgy kommunikálja ezeket, hogy az a másik ember számára válhasson innovatív tudássá.

Tegyük fel magunknak őszintén a kérdést: napi rutinszerű, sokszor favágásnak érzett munkavégzésünk során hányszor tudatosodik bennünk ez a hivatás? Amikor fárasztó és nehézkes, esetleg értetlennek tűnő ügyféllel van dolgunk, érdekeli-e minket az ő valóságos információs szükséglete? Az, aminek ő maga esetleg nincs is tudatában. Az információs és könyvtáros szakma jövője ezen a felismerésen nyugszik. Ha engedjük, hogy pusztán technikai segítőnek és felügyelőnek, rendfenntartónak, esetleg útbaigazítónak tekintsenek minket, akkor szakmánk erre a szintre fog lesüllyedni. Valóban ruhatárossá fogunk válni. És hamarosan megjelenik egy új szakma, mondjuk hívjuk úgy, információs mentor (az IT mentor mintájára!), akire mindenki megmentőként fog tekinteni. A könyvtáraknak vissza kell szerezniük – természetesen megújított formában – azt a régi szerepüket, hogy az oda betérő a kultúra fellegvárában érezhesse magát. Ma már ez nem azt jelenti, mint a középkortól a 20. század közepéig terjedő korszakokban, hogy a könyvtáros minden tudások őrzője, és tőle függ, hogy kihez jut el az információ. Nem. Azt kell elérnünk, hogy az emberek azért menjenek el a könyvtárakba, mert ott valódi segítséget kapnak ahhoz, hogy a szabadon hozzáférhető globális tudásvagyontól hogyan válogassák ki a hasznosat és az értékeset.

Szemléletváltásra van szükség a könyvtári tevékenység minden területén. Nemcsak az olvasószolgálatban. A szemléletváltás minőségi fejlődést fog eredményezni, amelynek természetes következménye lesz a szakma presztízsének növekedése. Íme előttünk áll az új (vagy nem is olyan új?) könyvtáros életpálya modell. Nézzük hát, miben állhat ez a szemléletváltás:

1. A könyvtári feladatok között vissza kell állítani a régi (eredeti) hangsúlyokat. A legalapvetőbb: egy meghatározott felhasználói kör információs igényei szerinti gyűjtemény folyamatos építése, fenntartása és szolgáltatása. Ezt a feladatkört lehet kiegészíteni, illetve megtámogatni a modern technika kínálta új lehetőségekkel, a könyvtár 2.0 szolgáltatásaival, a technikai eszközök biztosításával, a távolról is elérhető szolgáltatásokkal stb. A hangulatos közösségi tér, a „harmadik hely”, a rendezvények csak ezután jönnek, nem vehetik át az elsődleges szerepet a feladatok között. Nem az fogja felemelni a könyvtárakat, ha minél több új, kiegészítő tevékenységet vállalnak magukra, hanem ha minden időben, az adott korszak igényei szerint tudnak hozzájárulni az információs műveltség, mint szemlélet elsajátításához. Mindezt persze a legmodernebb, legkreatívabb és legizgalmasabb eszközökkel kell elvégezniük.

Az említett kiegészítő tevékenységek persze nagyon fontosak, hiszen új utakat kell nyitni a könyvtár létező és potenciális használói felé. De csak úgy van ezeknek is létjogosultságuk, ha hozzájárulnak az információs műveltség terjesztéséhez. Nagyon jó, hogy könyvtárainkban egyre több kiállítás, koncert, irodalmi est stb. van. A szemléletváltás abban áll, hogy ezeket összhangba kell hozni a könyvtár gyűjteményére és szolgáltatásaira alapozott információs műveltségi gondolkodásmóddal.

A gyűjtemény maga (legyen az nyomtatott, elektronikus vagy virtuális) az elsődleges út az információs műveltség megszerzéséhez. A könyvtár arra vállalkozik, hogy egy bizonyos szempont szerint válogatja és fejleszti, szükség szerint apasztja gyűjteményét, amelyben

meghatározott információs igényekre megfelelő válaszokat lehet találni. A gyűjtemény egyben segíti maguknak az igényeknek az alakulását is, és lehetőséget ad az értő válogatásra.

Az utóbbi időkben könyvtáraink a gazdasági lehetőségek beszűkülése, a takarékosági követelmények miatt kevesebbet tudnak törődni a valódi gyűjteményfejlesztéssel. Ezért nagyon fontos lenne, hogy a szemléletváltás a fenntartóknál is megtörténjen.

2. A könyvtár feladata, hogy gyűjteményét feldolgozottan és rendszerezetten tegye hozzáférhetővé. Az információs műveltség alapja, hogy legyen hol keresni az információt, és meglegyenek a kereséshez szükséges megfelelő eszközök. Az igényes és hozzáértő információkeresés csak akkor tud megvalósulni, ha megbízható, pontos, könnyen és gyorsan használható, a válogatást is támogató katalógusok és adatbázisok állnak rendelkezésre. A Google-lal szembeni versenyt úgy tudjuk megnyerni, ha valóban minőségi többletet tudunk nyújtani. Ezért érdemes lenne az új kor igényei szerint újra átgondolni a könyvtári feldolgozó munka céljait és feladatait. Ma két véglet látszik uralkodni: Az egyik a régi maximalista álláspont, amely szerint a feltárás legfontosabb célja a pontosság és a minden részletre kiterjedő alaposság. E nézet képviselői nem foglalkoznak azzal, mit ért meg a felhasználó a feldolgozásból, tulajdonképpen önmaguknak és egymásnak gyártják a leírásokat. A másik véglet képviselői a gyorsaságot és egyszerűséget helyezik a középpontba. Véleményük szerint csupán annyi adatot kell szolgáltatni, amire az olvasónak feltétlenül szüksége van. Így azonban gyakorlatilag a feldolgozás az igénytelenség oltárán elég, és azoknak ad igazat, akik szerint nincs is szükség rá.

Ezzel szemben a feldolgozás középpontjába is az információs műveltség szolgálatát kellene állítani. A könyvtárban készülő metaadatok segítségével az információt kereső minél könnyebben és egyszerűbben, és egyben biztonsággal válogathatja ki a nagy tömegű rendezetlen információhalmazból a neki szükséges elemeket. A feldolgozás során tehát arra kell felhívni a figyelmet, hogy melyek az adott információforrásban található legfontosabb információk, hol van benne egyediség és újdonság, illetve kiknek a számára lehet hasznos. A feldolgozás adattartalmát az határozza meg, hogy az egyes adatelemek, vagy azok összessége képes-e valamilyen valós vagy potenciális információs igényt kielégíteni. Amelyik nem, az fölösleges adat, nem kell vele terhelni a leírást. Amelyik viszont gyakoribb igényt elégít ki, arra hangsúlyosabban kell a figyelmet felhívni. Az online könyvtári katalógusok ma már általában nem az ISBD formátumában közlik az adatokat, hanem címkézett, az olvasó számára is értelmezhető formában. Miért ne lehetne az adatok sorrendjét és címkéit úgy alakítani, hogy az a valós információs igényeket, vagyis az információs műveltséget szolgálja? (Pl. a szögletes zárójel alkalmazása a könyvtáros kivételével senkinek nem mond semmit. Elég, ha a könyvtár a saját szükségleteire rögzíti, hogy az adat milyen forrásból származik, de az olvasót ezzel nem lenne szükséges terhelni. Mindjárt könnyebb lenne a visszakeresés is.)

Még hangsúlyosabban fogalmazódik meg ez az igény a tartalmi feltárással kapcsolatban. Nagyon kevés esetben figyelnek például a könyvtárak arra, hogy a tartalmat leíró tárgyszavak informatívak legyenek, többet mondjanak, mint a cím, és sorrendjük tükrözze valamilyen módon egymáshoz való viszonyukat, vagyis a tényleges összefüggéseket. A szemléletváltás abban nyilvánulhatna meg, hogy odafigyelünk az alapelvre: az olvasó, ha elolvassa a tárgyszavakat, kapjon képet arról, hogy miről szól a dokumentum. Érezhesse a tartalmi hangsúlyokat, lássa azonnal, hogy az információs igényére van-e válasz a talált dokumentumban. A szakmai fejlesztések nagy részét arra kellene fordítani, hogy az

információs műveltség részét képező értékelést és válogatást támogató bibliográfiai leírások, szurrogátumok készüljenek a könyvtárakban, és olvasóink tudjanak is élni ezeknek a leírásoknak a többletinformációt adó szolgáltatásaival.

3. A könyvtári tevékenységrendszer harmadik nagy területe az információs szolgáltatás. Talán itt a legegységértelműbb a kapcsolat az információs műveltséggel. Nem árt azonban a szolgáltatásban közreműködő könyvtárosokban tudatosítani, hogy segítő munkájuk az egész folyamatra kiterjed, az információs igény felismerésétől a megszerzett információ újrahasznosításáig. Jelenleg ugyanis a könyvtárak kizárólag az információ megszerzésében nyújtanak segítséget olvasóiknak. Előfordul persze az is, hogy a könyvtáros segít egy bibliográfia szakszerű összeállításában, vagy a szövegszerkesztő használatában. Az általam preferált szemléletváltás új minőségű szolgáltatásokat jelentene. Nem kellene hozzá plusz finanszírozás, sem további munkaerő, csupán szemléletváltás.

El tudnám például képzelni, hogy a tájékoztató könyvtáros egyfajta algoritmus mentén kezelné a tájékoztatási kérdéseket, az információs műveltség egymásra épülő elemei szerint. Rögzítené az információs igényt, minden részletre kiterjedően. Feltérképezné a szóba jöhető információforrásokat, az ezekben való keresés menetét. Mindezt persze az ügyféllel együtt, hagyva, hogy ki-ki igényei és tudása szerint önállóan végezze a munkát. A könyvtáros csak akkor lép közbe, ha szükség van a segítségére. Ilyenkor azonban segítség lehet, ha észreveszi, hogy kimaradt egy lépés, vagy nem történt meg az információ megfelelő szempontok szerinti válogatása. Adhatna tanácsokat, javaslatokat, és elmagyarázhatná, miért fontos minden lépés. Így észrevétlenül oktatná az információs műveltség elemeit, a szolgáltatás keretein belül. Csupán szemléletváltás és tudatosság.

A könyvtárakat az különbözteti meg a kiadói adatbázisoktól, hogy nem kereskedelmi célok vezérik őket, hanem a szolgáltatói szemlélet. Ideális esetben az információs műveltség szolgálata. A valóságban azonban sajnos nem mindig beszélhetünk ideális esetről, hiszen a gazdaság és a politika azt várja el a könyvtártól, hogy érték-haszon elven igazolja létét. Könnyen belátható, hogy a könyvtár munkájának valódi hasznosulása sokszor csak generációkkal később mérhető. Azokban az országokban, ahol magas színvonalú a könyvtári ellátás, beleértve az iskolai könyvtárakat is, mérhetően jobb az emberek információs műveltsége is. Ez lemérhető a politikai kultúrától kezdve az olvasási szokásokon át a digitális kompetenciákig nagyon sok területen. Összességében ezekről az országokról a fejlettebb demokrácia képe szokott kialakulni bennünk (lásd pl. Finnország, Dánia, Norvégia).

Egyértelmű, hogy ha a szolgáltatásközpontú könyvtár eszméjét kiegészítjük, vagy lecseréljük az információs műveltség központú könyvtár eszméjére, akkor a gazdasági hasznosulást az oktatás hasznosulásához hasonlóan kell igazolni. Innen már nincs messze, hogy a PISA vizsgálatokhoz hasonlóan, esetleg azok keretein belül legyen mérhető a lakosság információs műveltsége, illetve az ehhez tartozó kompetenciák is. (Köztudott, hogy a PISA vizsgálatoknak létezik felnőtt kompetenciákat mérő változata is.)

A könyvtáros gondolkodása akkor fog megváltozni, ha a képzések és továbbképzések során következetesen ezzel a szemléletmóddal találkozunk. Ha az információs műveltséget nem valami izgalmas újdonságként, hanem természetes alapelveként állítjuk a középpontba. Ehhez a képzésnek is szemléletváltáson kell keresztülmennie.

A képző intézmények törekszenek arra, hogy a legmodernebb, legkorszerűbb tudással lássák el a képzésben részt vevőket. A szakmai tantárgyak mellől azonban mintha

hiányoznának azok az ismeretek, amelyek a könyvtáros személyiségére, munkavégzésének emberi tényezőire vonatkoznak. Kellenének a speciális kommunikációs tréningek, ahol azt lehet megtanulni, hogyan kell az olvasó információs igényét megismerni. A pszichológiai jellegű kurzusoknak is az olvasói igények megismerésére, esetleg az olvasók helyes orientálására kellene koncentrálniuk. Léteznek természetesen ilyen kurzusok, tapasztalataim szerint azonban ezeket nagyon gyakran nem a könyvtári munkában jártas szakemberek tartják, így általános képességfejlesztés történik, nem könyvtár-specifikus.

Az információforrások ismeretének és az információkeresés technikáinak oktatására nagy hangsúlyt fektetnek a képzőhelyek. A kritikai gondolkodás oktatására azonban kevésbé figyelnek oda. Pedig szakmánknak vannak nagyon jó objektív eszközei, amelyekkel az információforrások minősége megítélhető. Ilyenek például a publikációk minőségét mutató szövegvizsgálatok, vagy a könyvtárainkban rendkívül mostohán kezelt tudománymetriai, bibliometriai vizsgálatok. Miközben a tudományos életben egyre nagyobb az igény az impakt faktorok és a hivatkozásvizsgálatok iránt, ezen a területen a könyvtárak nem tudnak igazán áttörő eredményeket felmutatni.

A képzés feladata tehát, hogy minden tantárgynál hangsúlyozza az adott témakörön belül az információs műveltség szerepét. Nemcsak az iskolai könyvtárak felé orientálódó hallgatóknak van szükségük erre az ismeretanyagra. Másként viszonyul az információs műveltséghez a közkönyvtárban dolgozó, a felsőoktatási könyvtáros, egészen másként a szakkönyvtáros, és még inkább az iskolai könyvtáros. Hogy az információbrókerekről ne is beszéljünk! Túl kell tehát lépnünk azon, hogy ezt a témát kizárólag a könyvtárostanárok ügyének tekintsük.

Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – megkísérlem számba venni, melyek azok az ismeretkörök, amelyeknek a fenti célok elérése érdekében feltétlenül meg kellene jelenniük a könyvtárosképzésben, vagy önálló kurzusként, vagy valamely kurzus elemeként:

- Az információs műveltség fogalma, összetevői, mérésének, értékelésének módszerei.
- Az információs igények és szükségletek természete. Az olvasói igények felmérése a könyvtári tevékenységek szempontjából: a gyűjteményt befolyásoló igények, a feldolgozást érintő igények, a tájékoztatásban jelentkező igények.
- Az olvasói kérdések típusai. A jó interjú ismérvei, az interjúkészítés módszerei.
- Az információforrások értékelésének elvei és módszerei. A minőség, a hitelesség és a megbízhatóság fogalma. A különböző típusú publikációk (tudományos, ismeretterjesztő, szórakoztató stb.) minőségi értékelése.
- A kritikai gondolkodás a mindennapokban és a pedagógiában. A kritikai gondolkodás fejlesztésének módszerei.
- Hogyan szolgálják hatékonyan az informatikai, számítástechnikai megoldások az információs műveltség elsajátítását.
- A könyvtárak (különböző könyvtártípusok) szerepe az információs műveltség fejlesztésében kisgyermekkortól az időskorig.
- Az „információs műveltség” központú könyvtár szolgáltatási rendszere.
- Az információ felhasználásának modern, kreatív és jogszerű módjai.

A fenti felsorolás elemeiből természetesen nagyon sok megvalósul a mai magyar könyvtárosképzésben. Mégis úgy vélem – akár vitaindítóként is – hasznos lehet minden érintett számára, ha tudatosan végiggondolja a képzés egész rendszerére és saját oktatott kurzusaira vonatkoztatva, milyen további feladatai vannak ez ügyben.

Szeretném mielőbb megérni, hogy a könyvtárak valóban megtalálják az információs társadalomban a méltó helyüket. Az az álmom, hogy a „könyvtár” illetve „könyvtáros” szavak szépen számítsanak, és ne jelentsen hátrányt senkinek a munkaerőpiacon, ha végzettségként ezt írják a diplomájába. Meg vagyok róla győződve, hogy a magyarországi könyvtárak, könyvtárosok és könyvtárosképző intézmények méltóak erre.

Különösen akkor, ha teljesíteni tudják a társadalmi elvárásokat, és tevékenységükkel az ismeret- és tudásgazdálkodás mellett az információs műveltség terjedését is elősegítik. Hogy ez nem lehetetlen, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a könyvtáros szakma elnevezéseinek változása. Nem is volt olyan régen, amikor nyugati mintára mi is átálltunk a könyvtáros elnevezésről az informatikus könyvtárosra, hangsúlyozva a technikai fejlődés új kihívásait. Újabban kezd kiderülni, hogy ez gyakran félreérthető, és nem hozta meg a szakmának azt a presztízsnövekedést, amit vártunk tőle. Az Egyesült Államokban már új néven kezdik nevezni a könyvtáros szakmát. Az utóbbi időben több olyan álláshirdetéssel találkoztam az interneten, amelyben információs műveltség könyvtárost (information literacy librarian)⁶ kerestek. Kell-e ennél több, hogy felismerjük, ez a könyvtárak új küldetése, amely társadalmi rangjukat is megadja?

Felhasznált irodalom:

American Library Association. Presidential Committee on Information Literacy.: Final Report of the ALA Presidential Committee on Information Literacy. In: Fifteenth Anniversary Task Force, Library Instruction Round Table, American Library Association, comp. Information for a New Age: Redefining the Librarian. Libraries Unlimited: Englewood, CO, 1995, 89-105.p.

Dömsödy Andrea: Az információs műveltségről alkotott nézetek. In: Könyvtári figyelő. 57. évf. 2011. 1. sz. <http://ki.oszk.hu/kf/2011/04/az-informacios-muveltssegrol-alkotott-nezetek/> [Letöltés: 2013. 05. 11.]

Egervári Dóra: Információs kompetenciáink. In: Sipos Anna Magdolna, Zalay Szabolcs, Mészárosné Szentirányi Zita (szerk.): A kultúra anatómiája, a kultúra anatómusa: Tanulmánykötet a 65 éves Agárdi Péter tiszteletére. Pécs: PTE FEEK, 2011. 50–61. p.

⁶ Például: <http://nasigjobs.wordpress.com/2010/11/02/information-literacy-librarian-college-of-new-jersey/>

Fowell, S., Levy, P.: Developing a New Professional Practice: A Model for Networked Learner Support in Higher Education. In: Journal of Documentation, 51. 3, 1995, 271-280.p.

Információs műveltség és oktatásügy. Nemzetközi szemle. Szerk.: Csík Tibor. Bp.: OPKM, 2006. <http://www.opkm.hu/download/ImOk.pdf> [Letöltés: 2013. 09. 08.]

Az információs műveltség indikátorai felé. Fogalmi keretrendszer tanulmány. Készítette: Ralph Catts és Jesus Lau. Párizs: UNESCO, 2008. In: Könyv és Nevelés, 2010. Különszám.

Information literacy and competency standards for higher education. Ed. by Association of College and Research Libraries. American Library Association, 2000. URL: <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/acrl/standards/standards.pdf> (2011.02.27.)

Information power. Building partnerships for learning. Prepared by the American Association of School Librarians and Association for Educational Communications and Technology. Chicago, London. American Library Association, 1998.

Karvalics László, Z.: Információs kultúra, információs műveltség – egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története. In: Információs társadalom, 2012. 7-43. p. http://epa.oszk.hu/01900/01963/00036/pdf/EPA01963_informacios_tarsadalom_2012_1_007-043.pdf (2014.01.18.)

Koltay Tibor: Információs műveltség: fogalmak, mítoszok, kommunikáció. In: Iskolakultúra, 2007. 17. évf. 11–12. sz. 119–129. p.

Koltay Tibor: Információs műveltség: pedagógiai forradalom a könyvtárban? In: Könyvtári Figyelő, 2007. 53. évf., 2. sz. 278–288

LIS Euroguide. Kompetenciák, tulajdonságok, minősítési szintek. Bp., Könyvtári Intézet, 2007. URL: http://www.certidoc.net/fr1/euroguide_hungarian.pdf (2011. 02. 27.)

Sipos Anna Magdolna: Információs kompetencia – realitás vagy frázis?: Az információs kompetenciával kapcsolatos ismeretek oktatása a Pécsi Tudományegyetem informatikus könyvtáros képzésében In: Tudásmenedzsment. 9. évf., 2008. 2. sz. 8–21. p.

Varga Katalin (szerk.): A 21. század műveltsége: E-könyv az információs műveltségről. Pécs: PTE FEEK Könyvtártudományi Intézet, 2008. <http://mek.oszk.hu/06300/06355> [Letöltés: 2013. május 11.]

Varga Katalin: Az információtól a műveltségig: Az információs műveltség alapjai. L'Harmattan, Budapest, 2013. 139 p.

Varga Katalin: Az információs műveltség fogalma az európai és Európán kívüli kultúrákban. In: A 21. század műveltsége : E-könyv az információs műveltségről / Varga Katalin (szerk.). - Pécs : PTE FEEK Könyvtártudományi Intézet, 2008. 11-17. p.

Williams, Helene, Zald, Anne: Redefining roles: librarians as partners in information literacy education. In: Information Research, 3. 1, 1997. URL: <http://informationr.net/ir/3-1/paper24.html> (2011. 02. 27.)